

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 1

Sorumlu Yazar: Tahir AŞİROV / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Doç. Dr. tahirashirov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9684-0834

Atıf: Bayındır, G., (2022), ALİYEV, A. (1922). Musavveri İkinci Yıl Türkmen Dili. Taşkent: Türkistan Cumhuriyetinin Devlet Neşriyatı, Kitap İncelemesi, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi. Cilt 6, Sayı 1, s. 159-162.

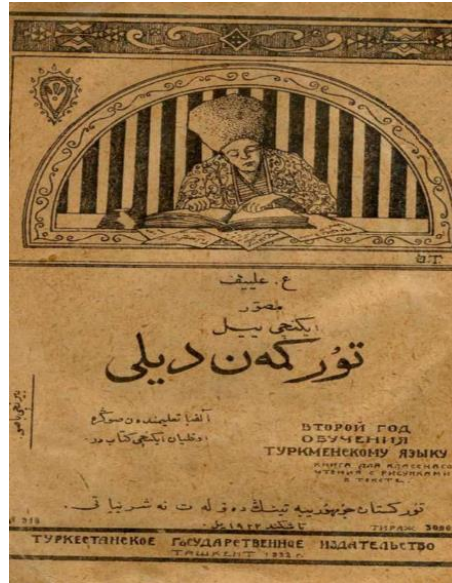
Gönderim Tarihi: 7 Mayıs 2022 / Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022

Kitap İncelemesi

ISSN: 2587-1331

<https://dergipark.org.tr/pub/mikad>

ALİYEV, A. (1922). MUSAVVERİ İKİNCİ YIL TÜRKMEN DİLİ. TAŞKENT: TÜRKİSTAN CUMHURİYETİNİN DEVLET NEŞRİYATI

1883-1933 yılları arasında yaşamış olan öğretmen Alishbek Süleymanoğlu Aliyev (1883-1933), Türkmenler arasında usûl-i cedid okullarının inşasında büyük gayret gösteren “Kafkasyalı” Türk düşünürlerden biridir. Aliyev’in sosyal bilimler alanı ile ilgili çalışmalarını genel olarak dil, edebiyat, tarih ve sözlük olmak üzere dört başlıkta topladığı görülebilir (Aşirov, 2021a: 37-44). Aliyev’in Türkmen dili ile ilgili çalışmalarından biri de 1922 yılında “Musavveri İkinci Yıl Türkmen Dili” adıyla Türkistan Cumhuriyeti’nin devlet neşriyatında yayımlanan eseridir. Aliyev eserin kapağında, şöyle tanıtm cümlesi yer almaktadır: “Elifba taliminden sonra okalyan ikinci kitaptır” (Alfabe öğretiminden sonra okutulan ikinci kitaptır). Arap harfleri ile hazırlanan bu kitap, “Türkmen Dili” başlığıyla yayımlanan eserler arasında

Türkmen dili, edebiyatı ve kültürü açısından tarihi bir metin olduğu söylenebilir. Çünkü 1917 İhtilali'nden sonra Türkmençe yayımlanan başlangıç okul kitaplarından biri olmasıdır.

Aliyev'in "Türkmen Dili" adlı kitabının içeriğini şöyle açıklamak mümkündür. Yazar, okul kitabında ilk olarak Türkmençe bir metine yer vermektedir. Sonra o metindeki konuyla ilgili şiir veya atasözü/bilmeceye başvurarak temayı anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim kitabın ilk konusu, okulu anlatan "Sapak Okalyan Tam" (Ders Okutulan Ev) adlı bir yazıdır (2-3). Sonra okulu konu alan "Mektep" (Okul) adlı bir şiire yer vermektedir (3-4). Eserde getirilen "Mektep" adlı şiirin yazarı zikredilmemiştir. Ancak 1922 yılında "Türkmen İli" dergisinde, Halmırat Sähetmıradov'un "Mektep" adıyla şiiri yayımlanmıştır (Aşirov, 2020: 61). Söz konusu dergide, yirmi iki satırdan oluşan şiirin on satırı yer almaktadır (Aşirov, 2020: 133-134). Bununla birlikte Aliyev, okul ve kitap konusu ile ilgili eserde, "Oraz Bile Muhi" başlıklı metin getirmektedir (5). Bu bağlamda "Okuv Esbapları" (Okul Malzemeleri) başlıkta, kitap, depter (defter), galam (kalem), galem ucu (kalem ucu), daş galam (kurşun kalem) gibi kelimeler ihtiva etmektedir (6). Kitaptaki "Hudayberdi Molla" adlı yazı ise Nasrettin Hoca'nın "yazdığım mektubumu kendim okuyup vermezsem hiç kimse okuyamaz" tümcesinin olduğu meşhur metine yer vermektedir (6).

Aliyev, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti döneminin başlangıç Türkmen okul kitapları arasında olan eserinde, "Atalar sözi" (Atasözü) başlığıyla "İş hoş yakmaza yumuş buyursañ, atañ-enäñ bermedik öwüdin berer" (Çalışmak istemeyene bir iş buyursan, anne babanızın size vermediği tavsiyesini verir) şeklindeki meşhur Türkmen atasözünü şu şekilde zikretmektedir: "İş yakmadığa iş beryorsañ, Atañ-enäñ bermedik övidi berer" (6). "Efendi ve Mihman" (Efendi ve Konuk) ve "Körüñ Çäresi" adlı yazılar ile bir atasözü yer almaktadır: "Dünyäni akmak sürer, âkıl onıñ hayranı" (7-8). Kitabın sekiz ve dokuzuncu sayfalarında resimler verilmiş ve onun sonunda "Şu suratlarıñ adlarını yaz" (Bu resimlerin isimlerini yaz) ifadesi başlık olarak atılmıştır (8-9). Sonra "Akmak ve Akıllı" başlıklı yazı (9) ile "Yoldaşın garga bolsa iymitiñ tezek" (Yoldaşın karga ise yiyeceğin tezek) şeklinde olan meşhur Türkmen atasözünün değişik varyantı olan "Yoldaşın eşek bolsa, iymitiñ saman bolur" atasözü verilmiştir (10). Ayrıca "Matal" (Bilmece) adıyla bir bilmece yer almaktadır: "Bazarda satılmaz, gantdan süyci, baldan şirin" (Pazarda satılmaz, şekerden tatlı, baldan lezzetli) (10).

Aliyev "Türkmen Dili" adıyla hazırladığı okul kitabında, Türkmen halk edebiyatında "Erteki" kavramı ile ifade edilen bir masalı örnek okuma parçası olarak getirmektedir. Bu bağlamda "Akıllı Dayhan (Erteki)" (Akıllı Çiftçi "Masal") adlı masal, eserde yayımlanmıştır (10-12). Aliyev bu masala, 1926 yılında "Türkmen Ertekileri" (Türkmen Masalları) adıyla yayımladığı eserde de "Akıllı Tayhan" (Akıllı Çiftçi) başlığıyla kısa anlatımına yer vermektedir (Aşirov, 2021b: 271). Türkmen halk edebiyatı alanında eserde, "Atalar sözi" başlıkta bir atasözü vardır: "Kişi bağında ağaç eken vagtsız palta sesini eşider" (12). Ayıca "Makallar" adıyla beş bilmece ve onun cevapları da resimle kenarında gösterilmiştir: "Garañkı içerde gaplañ gürlär", "Öyden çıktı yalmanıp, dokkuz dünyä dolanıp", "Düye üstünde tay oynar", "Ogılanlı heley oba gezer", "Ekdim ağaç gögerdi yaprak başında telpek" (12-13).

Kitapta, "Yagşı Ogul" (İyi Oğul) adlı bir yazı (13-14) ve konuyla ilgili meşhur Türkmen atasözlerinden "Bolcak oğlan boluşundan belli" (Adam olacak çocuk oluşundan bellidir) şeklinde bir atasözü zikretmektedir (14). Bununla birlikte "Depder" (14), "Kitap" (15), "Çopan ve Kitap" (15-16) adlı yazılar ile birlikte bir atasözü yer almaktadır: "Çopanıñ alına tüşe bir almaz çakmaça gadırını bilmez" (16). "Biziñ Öymiz" (Bizim Evimiz) adlı başlıklı yazı (17-18), meyve ve sebzelerin resimleri ile beraber "Gök Ekinler" (Sebzeler) başlıkta onların isimleri özellikle getirilmiştir (18-19). Hayvanların resimleri ile birlikte "Öy Hayvanları" başlıkta onların isimleri (19-21) ve bu konuyla ilgili "Düye öz egrisin görmez, yılana egri diyer" şeklindeki atasözü zikredilmiştir (21). "Geyim" adıyla elbiseler ile ilgili

onların isimleri ve konuyla bağılı bir metin yer almaktadır (21-22). “Sığırlar” adıyla inek ile ilgili bir şiir (23-25), “Eşek ve At” adlı bir metin (25-26) ile birlikte son pişmanlığın faydasız olduğunu anlatan bir atasözü getirilmiştir: “Sonkı tükülük sakgal ezmez” (26). “Sahet” imzalı “Atlar” adlı bir şiir (26-28), at ve koyun resimlerinin altında “Arap Atı” ve “Goyun” yazılmış ve bu bağlamda bir metin yer almaktadır (28-29). Sonra eserde “Dâli tayak iyer, akıllı halva” (29) şeklinde bir atasözü ile “Matal” adıyla bilmece yer almaktadır: “Gice gezer leyli han gündiz gezer leyli han, bu gaynıñ üstünde düğme düzer leyli han” (29). “Sahet” imzalı “Goyunlar” (Koyunlar) adlı bir şiir (29-31) ve konuyla ilgili bir atasözü yer almaktadır: “Goyun yüze yetänçe, derisi müñe yeter” (31). “Bizij Sözimiz” adıyla bir metin (31-32) ile bir atasözü yer almaktadır: “Eksen ekin, baksan goyun” (32). Eserin otuz üçüncü sayfasında “Ekinlik Meydan” başlığı ile arazi resmi kaplamaktadır (33). “M.S.” imzalı “Çopan” adıyla bir metin (34-35) ve “Durdı” imzalı “Yalancı Çopan” adıyla bir şiir yayımlanmıştır (35-37). “Möcek Derisini Geyen Toklı” başlığıyla bir metin (37-38) ve bir atasözü yer almaktadır: “Azaşan ızın tapsa, aybı yokdır” (38). Eserde, yaban ve çöl hayvanlarının resimleri ve “Yaban ve Çöl Hayvanları” başlığıyla isimleri ile birlikte açıklayıcı metin (38-39) ve bir bilmece yer almaktadır: “Gayradan gelyän alayhan, Guyrugı bulaýhan, Ekgil-gukgil ayaklı, Segsen dürli tayaklı” (39). “Sahet” imzalı bir şiir (40-41), “Öy Guşları” başlığıyla onların isimleri ile birlikte açıklayıcı bir metin (41-42) ve bilmece bulunmaktadır: “Gazık üstünde gar durmaz” (43). “Tovık” adıyla bir şiir (43-45), “Aycemalıñ Tovıgı” başlıklı bir metin (45) ve bir atasözü yer almaktadır: “Eşek semrese, eyesin deper” (46). Eserde, “M.S.” imzalı “Ördek” adıyla bir şiir (46-47), “Yağşılığa Yağşılık” başlıklı bir metin (47-48) ve “Subhan” imzalı “Horoz” adıyla bir şiir (48-49) ve birkaç bilmece derlenmiştir: “Yılgın içinde parça boylı gız otır”, “Yol üstünde kökeçik”, “Gurı yap içinde gulan gıgırar” [Suvsuz yap içinde gulan gıgırar] (49). Bu bağlamda eserde, meşhur Türkmen atasözlerine de yer verilmiştir: “**Eya** gaya disen, evvel saña gaya diyer”, “**Günim** oğlanı gülüşmez”, “Düye hayt diymek medetdir”, “İşanı köp bolsa yurdu **haraba** çıkar”, “Agzıala bolan ilij dövleti kaçan yalıdır”, Gılıç yarası biter, dil yarası bitmez”, “Galpıñ gazanı gaynamaz, enesiz oğlan baýnamaz”, “Düyeden ulı pil bar”, “Bal tutan barmagını yalar”, “Yağşı niyet – yarım devlet” (49-50). Eserde kazların resimleri yer almakta, “Gazlar” başlığıyla tanıtılmakta (50) ve bir atasözü yer almaktadır (50). “Çöl Guşları” başlıkta çöl kuşlarının resimleri (51), “Çöl Guşları” başlıkta onların isimleri ve onunla ilgili metin yayımlanmıştır (52-53). Bu bağlamda bir atasözü de yerleştirilmiştir: “Gulotınıñ sayasında bolandan bürgüt pençesinde olan yağşıdır” (53). Böceklerin resimleri ile birlikte “Uşaçık Möcekler” başlıkta onların isimleri (54) ve “Guş Hövürtgesi” başlıklı yazı (55-56) ile bir atasözü yer almaktadır: “Dag başı dumansız bolmaz, är başı hıyalsız bolmaz” (56). Elimizdeki eserin son yazısı olarak “Garlavaç” başlıklı bir yazı yer almaktadır (56).

Aliyev’in Türkmen düşünce tarihinde, Türkmen dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmaların ayrı bir yeri vardır. Aliyev’in Türkmen dili ve edebiyatı ile ilgili erken bir zamanda çalışmaya başladığını görmek mümkündür (Aşirov, 2021a: 37-44). Yazarın, Türkmenler arasında Nasreddin Efendi’nin fıkralarının yayımlanmasında (Aşirov-Albayrak, 2020: 244-247) ve Türkmen masalların derlenmesinde de öncülük ettiği söylenebilir (Aşirov, 2021b: 270-273). Ayrıca onun yayımladığı eserler ile birlikte 1914-1917 tarihleri arasında Aşkabat’ta “Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta” (Hazar Ötesi Yerel Gazetesi) adlı gazetede Türkmen dili ve edebiyatı ile ilgili yazıların da tarihi materyal olduğu söylenebilir (Aşirov-Acar, 2021: 372-381).

Rusya İmparatorluğu döneminde, Türkmen dili ile ilgili önemli kitaplar hazırlanmıştır (Aşirov, 2021c: 133-139). Aliyev’in “Yengi Usul Türkmen Mektebi” adlı eserini de bu dönemin okul kitabı çalışmalarından biri olduğunu söylenebilir (Aşirov, 2021a: 40). Aynı şekilde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti döneminin Türkmen okul kitapları hazırlanma çalışmaları kapsamında Aliyev tarafından 1922 yılında “Musavveri İkinci Yıl Türkmen Dili” adıyla Türkmen dili ve edebiyatı üzerine yayımlanan okul kitabıdır. Bu bağlamda bu kitabı, Türkmen halk edebiyatı kaynaklı okuma parçaları ihtiva eden eğitici ve

pratik bir eser olarak nitelendirmekte olanaklıdır. Diğer bir deyişle Aliyev'in eserinin ismi "Türkmen Dili" olarak başlığı taşımakta da olsa Türkmen edebiyat alanında okuma kitabı olduğu görülebilmektedir. Özellikle Sovyet Türkmenistanı döneminde, ders kitabı olarak eğitim-öğretimde kullanmak amacıyla hazırlanan, Türkmen edebiyatı metinlerinden sistemli bir şekilde seçilen edebî metinleri ihtiva eden bir nevi antoloji olan "Hristomatiya" adlı eserin ilk örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Bu açıdan Aliyev'in "Türkmen Dili" adlı okul kitabı, Türkmen eğitim-öğretimin ilk ve en güzel örnek eserlerden biridir. Ayrıca Türkmen dili ve edebiyatı konusunda hazırlanmış öncü çalışmalardan biri olan eser, Türkmen düşünce tarihinin gelişim sürecini gösterme açısından da değerli bir yapıttır.

KAYNAKÇA

Aliyev, A[lişbek]. (1922). Musavveri İkinci Yıl Türkmen Dili. Taşkent: Türkistan Cumhuriyetinin Devlet Neşriyatı.

Aşirov, Tahir. (2021a). "Türkmenistan'da Usûl-i Cedîd Okullarının İnşasında Alişbek Aliyev'in Yeri Ve Önemi". Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 5 (1): 37-44.

Aşirov, Tahir. (2020a). Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924). Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Aşirov, Tahir (2021b). "Türkmen Ertekileri, Hazırlayan: A. Aliyev". Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 4 (7): 270-273.

Aşirov, Tahir. (2021c). "Şimkeviç, P. (1899). Praktičeskoye Rukovodstvo dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti. Aşabat: Tipografiya K. M. Fedorova. 168 S.". Milli Kültür Araştırmaları Dergisi 5 (2): 133-139.

Aşirov, Tahir-Acar, Serdar (2021). "Türkmen Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" Gazetesinin Değeri", Türk Dünyası Edebiyatı, s. 372-381, İstanbul: İhlamur Kitap.

Aşirov, Tahir, Albayrak, Çağdaş. (2020). "Nasreddin: Efendi'nin Gürrünleri. (Mütercimi A. Aliyev). 1-Nci Çap. Aşgabat-1913/1914. 24 S.". Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature 6 (2): 244-247.